

Santwijckse Poort

cultuurhistorische en ruimtelijke quickscan

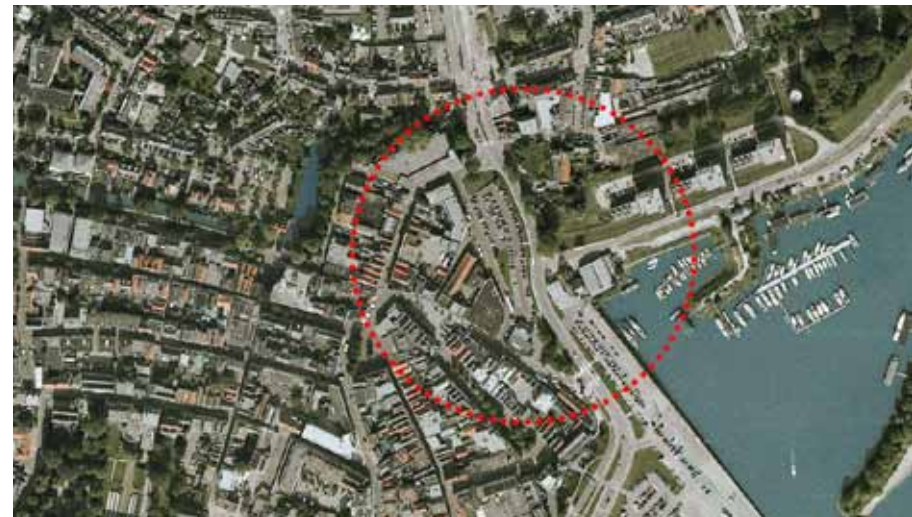

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Deel 1	
Twee-eenheid aan de Linge	6
Versterkte Waalstad	8
Burgerlijke stad	10
Tiel op afstand van de rivier	12
Autostad	14
Deel 2	
Wandeling	17
Dijk	18
Kom	19
Stad in, stad uit	20
Bebouwingstype	21
Uitzicht	22
Oud en nieuw	23
Stad en rivier	23
Uitspanningen	25
Deel 3	
Conclusies	26
Colofon	27

Inleiding

Deze cultuurhistorische en ruimtelijke verkenning van het gebied Santwijkse Poort e.o. betreft een bondige en beeldende quickscan. De quickscan richt zich primair op krachtige structuur- en ruimtebeelden uit de geschiedenis die aanknopingspunten bieden voor actuele en toekomstige ontwikkelingen in het gebied. Allereerst worden in deel 1 de belangrijkste gedaantes die het gebied heeft gehad in beeld gebracht met historisch beeldmateriaal en analysekaartjes. Het gebied is namelijk door de tijd heen herhaaldelijk sterk van karakter veranderd. Zo kantelde de oriëntatie van de stad op de Linge naar de Waal, en schoof de havenactiviteit steeds verder op naar het oosten. Bij deze analyse staat telkens de positie en functie van het gebied binnen de stad centraal. Vanuit dit cultuurhistorisch perspectief worden vervolgens in deel 2 de belangrijkste ruimtelijke thema's cq. ontwerpogaven benoemd en in beeld gebracht met actuele foto's, zoals de belommerde wandeling, de kom met de dijk, de beslotenheid van de binnenstad en het uitzicht over de haven en de rivier. Diverse structuur- en ruimtebeelden die de eigenheid van het gebied bepalen, hebben namelijk zeggingskracht voor de toekomst en kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan nieuwe ontwikkelingen. Tot slot worden in deel 3 de belangrijkste aanbevelingen in kaart gebracht en puntsgewijs op een rij gezet.

Deel 1

Wat is de positie van de onderzoekslocatie in de stad?
Wat voor soort gebied was het door de tijd heen en welke sfeer hoorde daarbij?

Twée-eenheid aan de Linge

De versterkte handelsstad Tiel en het agrarische dorp Zandwijk kwamen tot ontwikkeling aan weerszijden van de Linge: een economische twee-eenheid (Jacob van Deventer, 1557). De havens ter plaatse van het Plein, de Varkensmarkt en de Oude Haven maakten deel uit van de dubbele stadsgracht, en hoorden – via de huidige Korte Nieuwsteeg – bij de Linge.

Nadat de Linge in 1304 werd afgedamd ontstond een dode rivierarm. Over de dam kwam een verbindingsweg tussen Tiel en Zandwijk. Ter plaatse ontstond in de veertiende en vijftiende eeuw de Voorstad, compleet met Dampoort, Zandwijkse Poort, omwalling, gracht en bastion (kaartuitsnede op huidige ondergrond).

Van de Zandwijkse Poort resteert thans alleen een aanduiding in de bestrating.

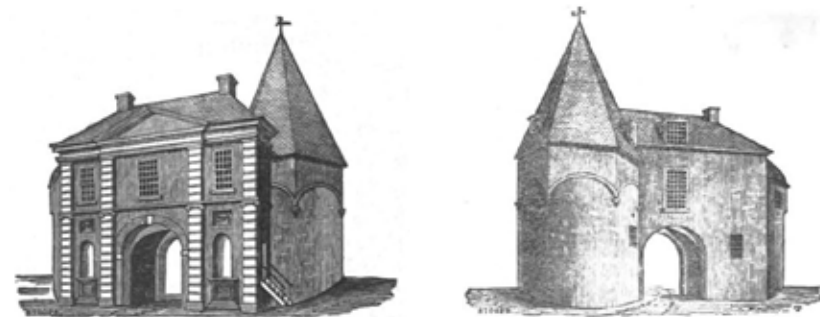

Het zwaartepunt van Tiel lag destijds aan de noordzijde evenwijdig aan de Linge: bij de Markt en de dicht op elkaar gelegen parallelle straten. De rivierarm was inmiddels verworpen tot moerassige zone.

Het braakliggende gebied tussen het Fabriekslaantje en de (verlegde) Echtelsedijk herinnert aan de moerassige zone van het Linge stroomgebied.

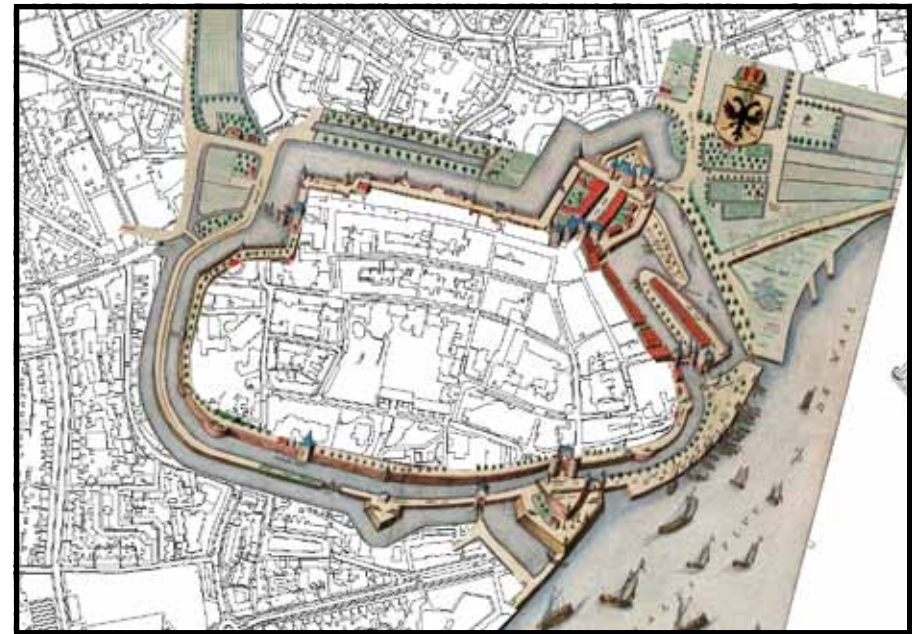
1. Plein
2. Varkensmarkt
3. Oude Haven
4. Voorstad
5. dode Lingearm

Versterkte Waalstad

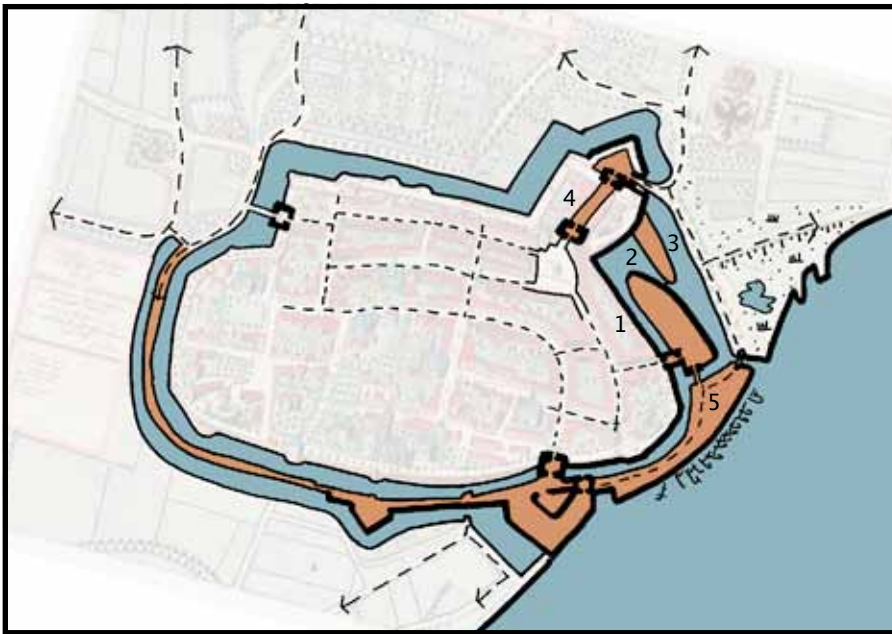
In de zeventiende eeuw was de oriëntatie van Tiel definitief gekanteld naar de Waal. De stad was versterkt met een gordel van verdedigingswerken, die de stad van het ommeland scheidde (Blaeu, 1649).

De vestingwerken markeerden een duidelijke zone tussen binnen en buiten. Dat onderscheid tussen een veilige binnenwereld en een onveilige buitenwereld bestaat tegenwoordig niet meer (kaartuitsnede op huidige ondergrond).

Zowel de reizigers en handelaars over land als over water kwamen niet zomaar binnen in de stad. Omwille van de veiligheid waren de entrees indirect en gelaagd opgezet. Stap voor stap kwam je geleidelijk via verschillende (voor)ruimtes de stad binnen.

De havens, sloopshellingen en stadswerf, die ingesloten lagen tussen twee bastions, maakten deel uit van het tussengebied: een beschermende jas rond de stad.

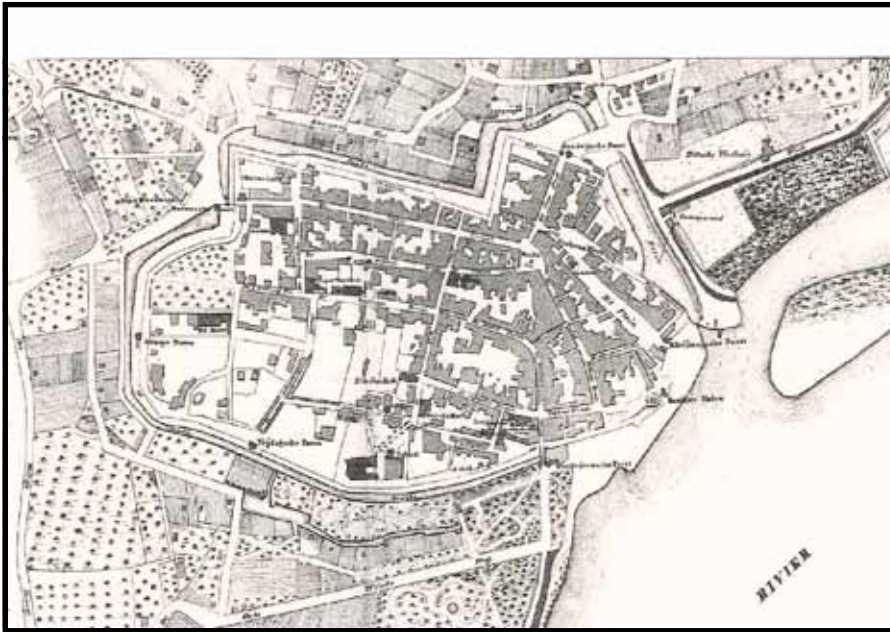
- 1. Plein
- 2. Varkensmarkt
- 3. Oude Haven
- 4. Voorstad
- 5. stadswerf

Gereconstrueerde sporen van de vestingstad bij de Waterpoort.

Burgerlijke stad

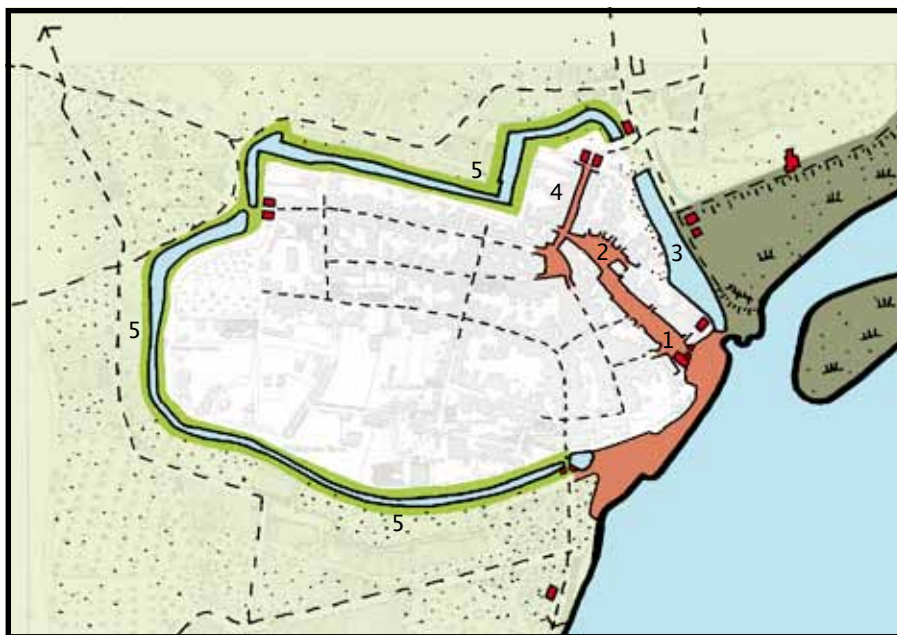
De gevaarlijke buitenwereld en veilige stad werden langzamerhand onderdeel van eenzelfde en veiliger maatschappij. De sletting van de vestingwerken begon in 1826. Ter plaatse werd een lommerijke wandeling aangelegd (Van Loon, 1836).

Het gebied dat voorheen de stad en het landschap strikt van elkaar scheidde, werd een gebied dat stad en omgeving met elkaar verbond; militair terrein veranderde in een zondagse wandeling met de familie. De haven weekte zich langzaam los van het tussengebied en ging steeds meer deel uitmaken van de Waal.

De Zandwijkse Poort werd in 1845-1846 gesloopt en vervangen door twee identieke herenhuizen (poortmotief als markering van het naar binnen en naar buiten gaan). Het aangrenzende parkje was de noordoostelijke uitloper van de lommerrijke wandeling langs de Oliemolenwal. De twee villa's gingen in de Tweede Wereldoorlog verloren.

De binnenhavens werden omgevormd tot het Plein en de Varkensmarkt. Ze gingen samen met de Markt deel uitmaken van een nieuwe reeks stadspaleinen die in verbinding stond met de stadswerf aan de rivieroever.

Het groen langs delen van de stadsgracht nodigde uit tot wandelen en vormde een parkachtige setting voor statige villa's en nieuwe instituten (scholen, rechtbank).

- 1. Plein
- 2. Varkensmarkt
- 3. Oude Haven
- 4. Voorstad
- 5. Belommerde wandeling
- Bijzondere bebouwing langs de stadsrand

Tiel op afstand van de rivier

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam Tiel op afstand van de rivier te liggen door het tussenvoegen van de Nieuwe Haven (1861), de Vluethaven met groene krib (1892) en de Nieuwe Kade (1883-1895) met de gasfabriek (topografische kaart, 1898).

De nieuwe werken hielden de rivier in toom, boden de scheepsvaart een veilige haven en vergroten de lengte van de handelskade.

1. Plein
2. Varkensmarkt
3. Oude Haven
4. Voorstad
5. Nieuwe Haven
6. Vluethaven
7. Nieuwe Kade/Veerplaat

Zicht vanuit de Nieuwe Haven op de Nieuwe Kade (Veerplaat) kort na de realisatie.

Zicht vanuit de Nieuwe Haven op de Nieuwe Kade (Veerplaat), de tegenwoordige situatie.

Het landschappelijke beeld van de Oude Haven met scheepshelling rond 1900.

De Oude Haven met stadsmuur (links) en Havendijk (rechts) in de richting van de Zandwijkse Poort.

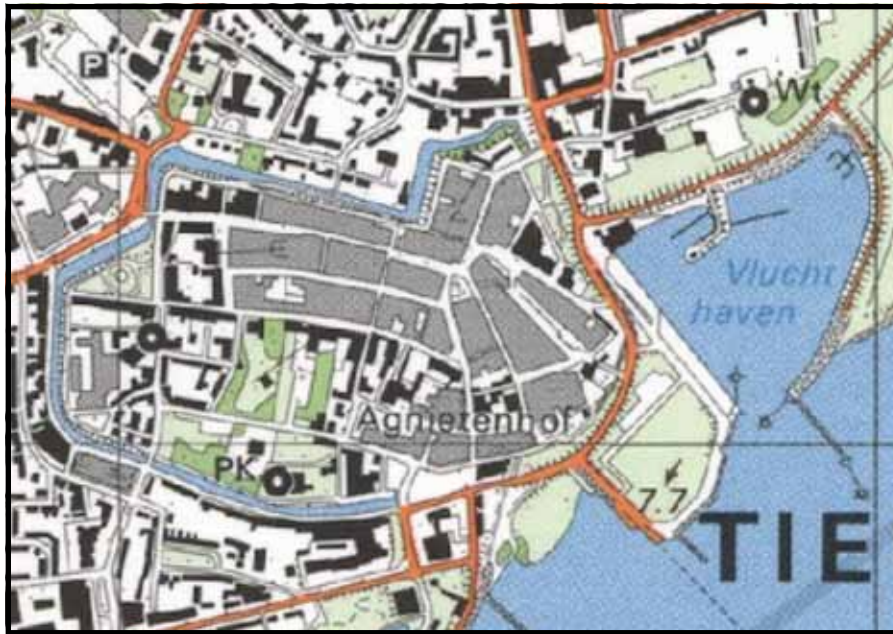

De Nieuwe Haven in de richting van de watertoren met rechts de Vluchthaven.

De Havendijk met ophaalbrug en verbinding tussen de Oude en Nieuwe Haven.

Autostad

De demping van de Oude Haven werd vanaf 1921 ingezet als werkverschaffingsproject en tijdens de wederopbouwperiode voltooid. De Waaldijk werd voor de Waterpoort aangelegd en recent voorzien van een waterkering.

Door de groeiende mobiliteit na de Tweede Wereldoorlog werd het gebied tussen de stad en de rivier vooral een infrastructurele zone met parkeerplaatsen. Het plantsoen van de Oude Haven maakte plaats voor een parkeerterrein.

1. Plein
2. Varkensmarkt
3. Oude Haven
4. Voorstad
5. Nieuwe Haven
6. Vluchthaven
7. Nieuwe Kade/Veerplaat

De verwoesting van de Tweede Wereldoorlog werd aangegrepen om nu ook de Oude Haven in te lijven bij de stad, er een politiekantoor te bouwen en het gebied in te richten als plantsoen als voortzetting van de lommerrijke wandeling rond de stad.

Rijdende en geparkeerde auto's bepalen anno 2012 het beeld van het Tielse rivierfront. In deze parkeerhavens is weinig ruimte voor fietsers en voetgangers, er is vrijwel geen sprake van verblijfskwaliteit en de rivier speelt geen rol meer.

De Oude Haven werd na de Tweede Wereldoorlog ingericht tot een plantsoen met wandelpaden en het verzetmonument. Aan de havenkant kwam een nieuwe kade. Aan de stadskant werd een politiekantoor en een tankstation gebouwd.

Deel 2

Krachtige ruimtebeelden die een aanzet kunnen vormen voor de actuele opgaven.

Wandeling

Krachtig beeld: De groene oevers met bomen langs delen van de stadsgracht zorgen voor een lommerrijke zone rond de binnenstad, zoals hier langs de Oliemolenwal. Vestingwerken hebben plaats gemaakt voor groen.

De lommerrijke wandeling eindigt bij de Zandwijkse Poort in een stenen fuik. Er is geen logisch vervolg.

De aankomst bij de Zandwijkse Poort wordt weliswaar gemarkeerd door een bastionachtig gebouw, maar de tussenruimte is armetierig. Een aangename ontvangstruimte ontbreekt.

De nieuwbouw links en rechts staat geknikt ten opzichte van de Voorstad en richt de blik op een blinde zijgevel; geen verwachtingsvolle introductie op de binnenstad.

Dijk

Krachtig beeld: De Havendijk – met de restanten van de bomenreeks en het groene talud – vormt een fraaie en logische scheiding tussen de binnenstad en het rivierengebied. Deze ervaring wordt versterkt door het omhoog rijden.

De ontvangstruimte bij de Zandwijkse Poort, aan de voet van de dijk, is volledig in gebruik genomen als fietsenstalling: geen overzicht, veel obstakels, weinig bewegingsruimte.

Het accent in de aankomst bij de Zandwijkse Poort ligt eenzijdig op de doorgaande routing voor het autoverkeer.

De ruimte tussen de dijk en de Zandwijkse Poort is gevuld met geparkeerde auto's. De aangrenzende plekken van aankomst en ontvangst vormen kortom totaal verschillende werelden, en geen logische opeenvolging van ruimtes met verblijfskwaliteit.

Kom

Krachtig beeld: De voormalige Oude Haven als groene kom langs de dijk. Richting het Zoutkeetstraatje is het karakteristieke hoogteverschil duidelijk te ervaren. de stad ligt laag, de dijk ligt hoog.

De locatie van het tankstation als scharnierpunt op de grens van kom, dijk en haven is helaas nauwelijks als zodanig te ervaren. Juist op die plek zou je alles willen overzien, maar zie je vooral auto's.

In de lengterichting van de Oude Haven bepalen geparkeerde auto's en een keermuur het beeld. De kom is niet meer afleesbaar.

In de dwarsrichting van de Oude Haven bepalen geparkeerde auto's het beeld. De kom is niet meer afleesbaar. De bomen op de achtergrond geven nog wel een illusie van een 'buiten' achter de dijk.

Stad in, stad uit

Krachtig beeld: De Varkensmarkt e.o. biedt een gecombineerd beeld op enerzijds de openheid van het rivierenlandschap via het Zoutkeetstraatje (klimmend perspectief met boomtoppen en veel lucht), en anderzijds de beslotenheid van de binnenstad via het Plein (aaneengesloten pleinwanden met Waterpoort in de zichttas). Dit naast elkaar bestaan van naar binnen en naar buiten kijken is karakteristiek voor het onderzoeksgebied.

De Varkensmarkt helt naar een kant, het begin van de kom is al voelbaar. De ruimte is nog steeds gericht op de twee voormalige havens. De bomen aan de randen van de Varkensmarkt zetten de zichtlijnen dicht.

Een kakofonie aan verkeersborden, paaltjes, containers en verkeersborden verstoren het beeld in het Zoutkeetstraatje.

Een grote diversiteit aan loungebanken, parasols en reclame-uitingen zorgen voor een onrustig beeld op het Plein.

Bebouwingstype

Krachtig beeld: De omgeving van de Oude Haven onderscheidt zich (van oudsher) van de binnenstad door robuuste, introverte gebouwen van een flinke maat. Dat levert een mooi contrast op met de pandsgewijze kleinschaligheid van de aangrenzende winkelstraten. Wonen is hier een uitzondering, niet de regel.

Het pakhuis aan de Oude Haven heeft een gewone winkelpui. Daardoor vervaagt het onderscheid met de winkelstraten. Een pui achter grote (schuur) deuren is hier beter op zijn plaats.

In de zoutkeet uit het begin van de negentiende eeuw werd zout uit pekkel gewonnen en gedroogd. De geslotenheid aan de langsijde is nog intact.

Maar op de kop heeft de zoutkeet een gewone open winkelpui gekregen.

Uitzicht

Krachtig beeld: De kom en de dijk met daarachter de bomen als suggestie van het buitengebied. Deze heldere opeenvolging wordt op het scharnierpunt gemarkeerd door het tankstation; een plek van waaraf je alles zou willen overzien, maar die voor de voetganger nauwelijks bereikbaar is.

De kruising van twee dijken bij de haven wordt gemarkeerd door een woonhuis met een loods. Dit scharnierpunt zou beter benut kunnen worden, en een rol kunnen spelen bij de 'ontvangst' in Tiel.

Op de plek waar je rondom alles zou willen overzien domineert de auto.

De plek met uitzicht over de rivier is een levenloze handelskade die voor de wandelaar moeilijk bereikbaar is en verblijfskwaliteit mist.

Oud en Nieuw

Krachtig beeld: Individuele historische panden met uiteenlopende bouwstijlen in onregelmatige setting enerzijds, en grote uniforme blokken in een ritmische reeks achter de dijk. Het eerste hoort bij de oude binnenstad, het tweede bij de nieuwe stad.

De moderne woonblokken slaan in hoofdvorm en kleurgebruik een brug met de historische binnenstad. Ze worden daardoor te veel onderdeel van de historische reeks witgepleisterde villa's, en ontkennen daardoor dat het om twee verschillende entiteiten gaat.

Stevige groene plukken kunnen als scheiding werken tussen de oude en de nieuwe stad. Groen kan zorgen voor een betere inkadering, zoals de Havendijk met bomenreeks dat vroeger deed.

Het moderne blok naast de Waterpoort slaat een visuele brug naar de woonblokken aan de Echtelsedijk. In het rivierfront drukken ze samen het historische aanzicht weg.

Stad en rivier

Krachtig beeld: De poort als markering van de overgang tussen binnen en buiten, van het interieur van de binnenstad naar het exterieur van het rivierenlandschap (en v.v.). De donkerte van de vernauwing vergroot het ruimtelijke effect.

De rivier richting stad en v.v. voor de bezoeker. Vanaf de parkeerplaats een opeenvolging van hordes, niveaoverschillen, drukke verkeersoversteek en rariteiten (lichtreclamebord).

Het weidse rivierenlandschap als fraai uitzicht waaraan de Nieuwe Kade (Veerplaat) geen ruimtelijke kwaliteit toevoegt.

Als de doorgaande weg op meer afstand van de historische stad zou liggen, dan wordt de oversteek overzichtelijker en krijgt de stadsrand meer verblijfskwaliteit, zoals in dit referentiebeeld.

Uitspanningen

Krachtig beeld: Een solitair, statig en opvallend wit pand op de plek waar het uitzicht over de rivier het mooist is: Bellevue. Het maakt deel uit van een reeks van dergelijke panden in de zoom van de binnenstad. Deels nog bestaand, en deels gesloopt zoals hotel 'De Waalstroom' bij de Zandwijkse Poort.

Door de verhoogde ligging, de oriëntatie op de rivier, de balkons en de serre kan de villa op de kop van de zoutkeet fungeren als een venster van de binnenstad op de rivier.

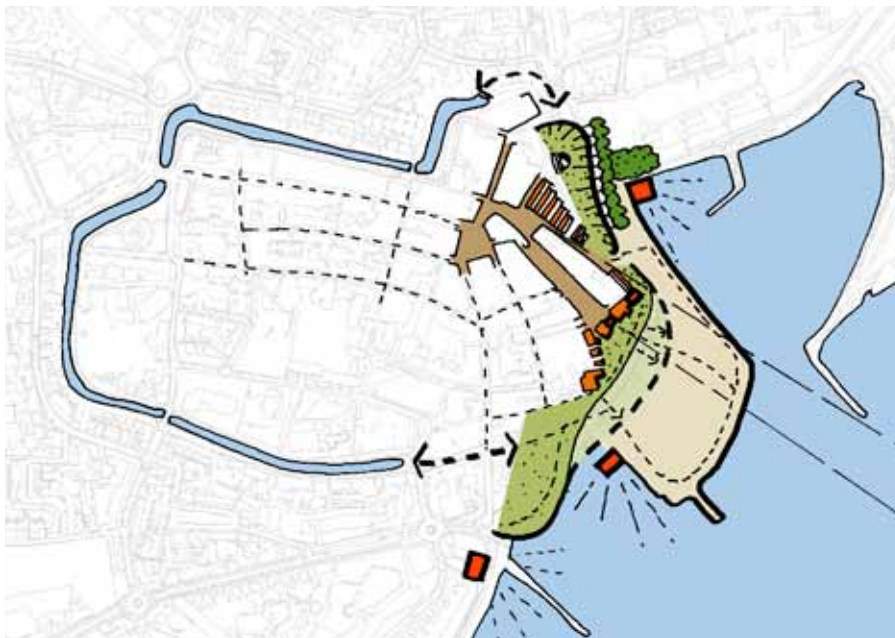

Referentiebeelden voor de locatie van het tankstation: een publiekstrekker op het snijvlak van dijk, rivier en stad. Een historische plek

van aankomst en vertrek krijgt als afsprekplek opnieuw profiel en voegt verblijfskwaliteit toe.

Deel 3

Conclusies

- De ontwikkellocatie Santwijckse Poort maakt historisch gezien deel uit van een tussengebied tussen de historische binnenstad en de omgeving. Binnen die keten is de relatie verbroken met de stadsgracht, zowel aan de noord- als aan de zuidzijde. Herstel van die verbindingen trekt de oostflank uit zijn isolement.
- Het tussengebied is historisch gezien weliswaar één samenhangend gebied maar kent meerdere verschijningsvormen. Geen parkachtige voortzetting van de lommerrijke wandeling dus, maar een opener inrichting met groen talud en bomen op de dijk: een beeld dat refereert aan de eigenheid van deze locatie.
- Door het primaat van de auto in de openbare ruimte ontbreekt een aangename ontvangstruimte en wordt de relatie stad en rivier visueel verstoord. Aandacht voor de ruimtelijke vormgeving van aankomst en vertrek: een ruimtelijke ervaring. Maak de dijk, kade, Veerplaat en rivier beter toegankelijk voor de voetganger en verhoog de verblijfskwaliteit.
- Versterk de afleesbaarheid van de kom ten opzichte van de dijk, houdt de zichtlijn omhoog vanuit de stad naar de rivier (kruinen, lucht) open via het Zoutkeetstraatje.
- Koester de contrasten tussen de oude en de nieuwe stad (versterk de groene inkadering als scheiding) en het contrast in het bebouwingsbeeld tussen de binnenstad en de Oude Haven (behouden loodsen, magazijnen, schuren als referentie).
- Creëer nieuwe overstappunten in het gebied en versterk de nog bestaande.

Colofon

titel	Santwijkse Poort: cultuurhistorische en ruimtelijke quickscan
datum	juni 2012
in opdracht van contactpersonen	Gemeente Tiel Ilse Schuuring, Geert Stinstra
onderzoek	Leon van Meijel, Els Bet
actuele foto's analysetekeningen historische afbeeldingen	Leon van Meijel, Els Bet Els Bet, Maarten Wamsteeker Regionaal Archief Rivierenland
opmaak rapport	Maarten Wamsteeker
productie en copyright	Leon van Meijel, Els Bet
contact	Van Meijel – adviseurs in cultuurhistorie Mr. Franckenstraat 70 6522 AG NIJMEGEN 024 – 324 326 1 06 – 539 39 806 vanmeijel@adviseursincultuurhistorie.nl www.adviseursincultuurhistorie.nl Els Bet Stedebouwkundige Noordeinde 142b 2514 GP DEN HAAG 070 – 350 35 35 bureau@elsbet.nl www.elsbet.nl

